

Πρόσφυγες ἐκ Νιγδης
Ἀσθενοσθέντες εἰς Κέρκυραν
τῆ 16 Ὀκτωβρίου 1924

.I. ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Η ΑΦΙΞΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΡΑ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ

Η Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξε η σημαντικότερη τομή στη νέα ελληνική ιστορία. Η κατάσταση που επακολούθησε εμπειρείχε τη μεγαλύτερη οικονομική και κοινωνική πρόκληση που αντιμετώπισε η Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, μια χώρα πολιτικά διχασμένη και οικονομικά εξαντλημένη από τους μακροχρόνιους πολέμους, οι οποίοι είχαν διαρκέσει πάνω από μία δεκαετία.

Πολύ πριν από την κατάρρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922, ελληνικοί πληθυσμοί περιοχών οι οποίες περιέρχονταν στην κυριότητα των στρατευμάτων του Κεμάλ κατέφευγαν στη Σμύρνη και άλλες υπό ελληνική διοίκηση πόλεις ενώ ορισμένοι από αυτούς περνούσαν ήδη στην Ελλάδα. Ένα μεγάλο κύμα προσφύγων σημειώθηκε μετά την αποχώρηση των Γάλλων από την Κιλικία, ύστερα από το Σύμφωνο της Άγκυρας, που υπογράφηκε μεταξύ της Γαλλίας και του κεμαλικού καθεστώτος.

Στρατιωτική ήττα και προσφυγιά

Μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και τη διαπεραίωσή του στην Ελλάδα, χιλιάδες ήταν οι πρόσφυγες που τον ακολούθησαν επιβιβαζόμενοι σε πλοία στα λιμάνια της Σμύρνης, του Τσεσμέ, του Αϊβαλί, της Πανόρμου, της Αρτάκης, των Μουδανιών, της Κίου, του Δικελί και σε άλλα μικρότερα.

Σύμφωνα με τους όρους της ανακωχής των Μουδανιών το Σεπτέμβριο του 1922, η οποία έθεσε τέρμα στον ελληνο-τουρκικό πόλεμο, δόθηκε προθεσμία ενός μηνός στους κατοίκους της ανατολικής Θράκης για να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Όσοι Έλληνες είχαν απομείνει στην ανατολική Θράκη, περίπου 160.000, επωφελήθηκαν από αυτό και πέρασαν τον ποταμό Έβρο μέχρι τα μέσα Οκτωβρίου συναποκομίζοντας το μεγαλύτερο μέρος της κινητής περιουσίας τους. Οι περίπου 25.000 Έλληνες της χερσονήσου της Καλλίπολης αναχώρησαν αργότερα, μέχρι τις 11 Νοεμβρίου.

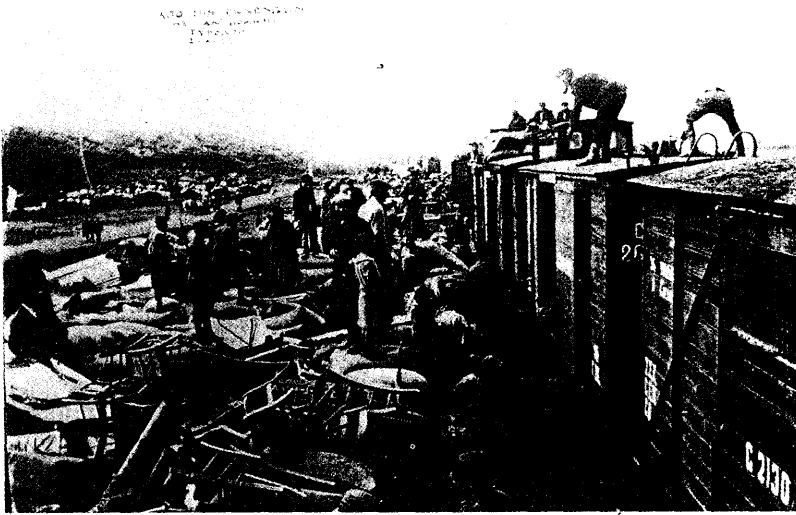
Μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου ένα τμήμα του ελληνικού πληθυσμού του Πόντου κατέφυγε στα λιμάνια της Σαμψούντας, της Κερασούντας και αλλού προσδοκώντας να επιβιβασθεί σε πλοία για την Ελλάδα. Με τη μεσολάβηση των συμμαχικών αρχών στην Κωνσταντινούπολη επιτεύχθηκε συμφωνία μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής κυβέρνησης για

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ

στην Κέρκυρα,
Οκτώβριος 1924.
Αρχείο Κέντρου
Μικρασιατικών Σπουδών.

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ
ΑΝΔΡΙΩΤΗ

ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

από την ανατολική Θράκη, στις αρχές Οκτωβρίου του 1922. Φωτογραφία από το λεύκωμα του Βασ. Ι. Τζανακάρη, *Σέρρες, Πορεία μέσα στο Χρόνο, Σέρρες*, έκδοση περιοδικού «Γιατί», 1984, σ. 138.

τη μεταφορά τους με τουρκικά πλοία στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί με ελληνικά στην Ελλάδα. Η όλη επιχείρηση κράτησε από τα τέλη του 1922 έως τα μέσα του 1923. Ένα τμήμα των Ελλήνων του Πόντου κατέφυγε, όπως και κατά τη διάρκεια του πρώτου διωγμού, στον Καύκασο και τη νότια Ρωσία. Τέλος, κατά τη διάρκεια των ετών 1923 και 1924 μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα 190.000 περίπου πρόσφυγες από την κεντρική και ανατολική Μικρά Ασία και τον Πόντο με τη φροντίδα της Μεικτής Επιτροπής Ανταλλαγής. Με τον ίδιο τρόπο έφθασαν στην Ελλάδα οι Έλληνες της Τσατάλτζας και ένα μέρος του ελληνικού πληθυσμού από το νομό της Κωνσταντινούπολης.

Ο αριθμός των προσφύγων

Δεν γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα το φθινόπωρο του 1922. Υπολογίζεται ότι μέχρι το τέλος του 1922 είχαν φθάσει στην Ελλάδα περίπου 900.000 πρόσφυγες, μεταξύ των οποίων και 50.000 Αρμένιοι και περίπου 1.000 Κιρκάσιοι, οι οποίοι είχαν συμμαχήσει με τους Έλληνες στις επιχειρήσεις κατά των Τούρκων. Η ειδική απογραφή η οποία διενεργήθηκε τον Απρίλιο του 1923 και κατέγραψε 850.000 πρόσφυγες θεωρείται ελλιπής. Ακριβή στοιχεία διαθέτουμε από την απογραφή πληθυσμού του 1928, στην οποία απογράφηκαν συνολικά 1.221.849 πρόσφυγες. Εκτός από τους πρόσφυγες που έφθασαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή το 1922 και αργότερα με τη φροντίδα της Μεικτής Επιτροπής, στον αριθμό των προσφύγων που στεγάστηκαν ή αποκαταστάθηκαν στην Ελλάδα συμπεριλήφθηκαν πολλοί που είχαν έλθει στη χώρα από τους Βαλκανικούς Πολέμους και εξής. Από το πρώτο διάστημα ένας σημαντικός αριθμός Αρμενίων αναχώρησε για τη Σοβιετική Ένωση και

τη Γαλλία ενώ Έλληνες πρόσφυγες μετανάστευσαν στις ΗΠΑ, τη Γαλλία και την Αίγυπτο. Στον προσφυγικό πληθυσμό υπερτερούσαν οι γυναίκες και οι μικρές ηλικίες. Μεταξύ των ξεριζωμένων Ελλήνων από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και την ανατολική Θράκη υπήρχαν οικονομικές και κοινωνικές διακρίσεις, πολιτιστικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες. Περίπου 100.000 πρόσφυγες ήταν τουρκόφωνοι. Η κινητικότητα τους ήταν αρχικά μεγάλη, καθώς ήθελαν να διαπιστώσουν οι ίδιοι τις δυνατότητες που προσέφερε η κάθε περιοχή, προκειμένου να καταλήξουν εκεί όπου θεωρούσαν ότι υπάρχουν οι προσφορότεροι όροι για την εγκατάστασή τους.

Οι πρώτοι μήνες

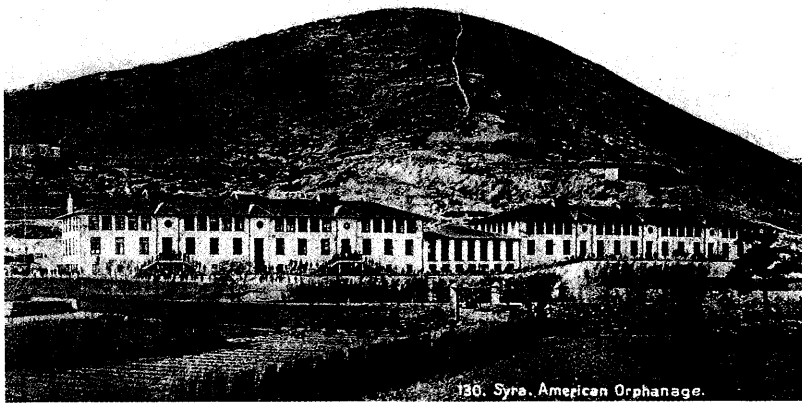
Ο τεράστιος αριθμός των προσφύγων που έφθασε στην Ελλάδα τους τελευταίους μήνες του 1922 προκαλούσε έντονες πιέσεις για την ικανοποίηση αρχικά των στοιχειωδών αναγκών τους και, στη συνέχεια, για την αποκατάσταση και ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Όσο και αν υπήρχε η εμπειρία της υποδοχής μεγάλων ομάδων προσφύγων κατά την προηγούμενη δεκαετία, το έργο της περίθαλψης και αποκατάστασης αυτών των προσφύγων ήταν πολύ μεγαλύτερης κλίμακας και ετίθετο σε μία δύσκολη περίοδο για την Ελλάδα. Η οικονομική δυσπραγία, η ελλιπής κρατική οργάνωση, οι πολιτικές περιστάσεις, ο μεγάλος αριθμός τους, καθιστούσαν φανερό ότι η ελληνική κυβέρνηση ήταν ανίσχυρη να αντιμετωπίσει μόνη το τεράστιο έργο της αποκατάστασης των προσφύγων.

Οι πρόσφυγες έφθασαν στην Ελλάδα σε κατάσταση τραγική. Οι περισσότεροι είχαν εγκαταλείψει βιαστικά τα σπίτια τους φέρνοντας μαζί τους ελάχιστα ή και τίποτα από τα κινητά αγαθά τους. Η πρώτη επαφή των περισσότερων με τη μητέρα-πατρίδα ήταν ο στρατωνισμός τους κάτω από άθλιες συνθήκες στα λοιμοκαθαρτήρια του Αγίου Γεωργίου στο Κερατσίνι, της Μακρονήσου και του Καραμπουρνού της Θεσσαλονίκης.

Οι φορείς της περίθαλψης

Οι πρώτες πιεστικές ανάγκες των προσφύγων (διατροφή, στέγαση, ιατρική περίθαλψη) αντιμετωπίστηκαν στοιχειωδώς από το κράτος, κυρίως από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Προνοίας, που ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1922 στη θέση του προϋπάρχοντος Υπουργείου Περιθάλψεως (αργότερα, το 1925, θα μετονομαστεί σε Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως), από ιδιώτες και από ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις, που δραστηριοποιήθηκαν στην Ελλάδα αυτή την περίοδο. Αυτές ήταν

ΣΧΟΛΗ ΕΦΕΔΡ. ΛΕΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΣΥΡΟΥ

130. Syra. American Orphanage.

ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός, η American Near East Relief, η American Women's Hospitals, ο Σουηδικός Ερυθρός Σταυρός, η All British Appeal, η Imperial War Relief Fund, ο Βρετανικός Ερυθρός Σταυρός, η YMCA, η Union de Secours aux Enfants, η Secours Françaises aux victimes du Proche Orient κ.ά. Από τις ελληνικές οργανώσεις, εκτός από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, ξεχώρισαν το Ασιατικό Ταμείο για τους Πρόσφυγες και ο Πατριωτικός Σύνδεσμος. Για την ενίσχυση της προσπάθειας πραγματοποιήθηκαν ακόμη έρανοι σε όλη την Ελλάδα, αλλά και μεταξύ των απόδημων Ελλήνων, με τη φροντίδα των κατά τόπους ελληνικών προξενείων.

Οι φροντίδες για την υγεία

Οι συνθήκες άφιξης, η σωματική ταλαιπωρία, η κακή διατροφή, η υποτυπώδης στέγαση σε συνδυασμό με την απουσία ύδρευσης και αποχέτευσης και ο ψυχικός τραυματισμός επιβάρυναν την υγεία των προσφύγων. Η θνησιμότητα μεταξύ των προσφύγων, ιδιαίτερα κατά τους πρώτους μήνες, ήταν πολύ υψηλή. Αυξημένη κατά πολύ ήταν και η βρεφική θνησιμότητα, καθώς οι κακουχίες οδηγούσαν σε πρόωρους τοκετούς και αποβολές. Ιδιαίτερη μέριμνα δόθηκε στην αντιμετώπιση των επιδημικών και μολυσματικών ασθενειών, όπως ήταν η ευλογιά, ο εξανθηματικός τύφος, η γρίπη, τα τραχώματα. Υπήρχε επίσης κίνδυνος εξάπλωσης της ελονοσίας και τη φυματίωσης, ασθενειών οι οποίες ενδημούσαν στην Ελλάδα πριν από την άφιξη των προσφύγων. Το 1922 ενέσκηψε επιδημία τύφου και έξαρση της ελονοσίας μεταξύ των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία και τη Θράκη. Η κυβέρνηση ίδρυσε αστυίατρεία και δεκαεξί νοσοκομεία στα μεγάλα αστικά κέντρα αποκλειστικά για τους πρόσφυγες ενώ, παράλληλα, έ-

γιναν μαζικοί εμβολιασμοί και εκτεταμένες απολυμάνσεις στους προσφυγικούς καταυλισμούς. Για την αντιμετώπιση της υψηλής νοσηρότητας των προσφύγων έγινε επίσης προσπάθεια εξασφάλισης καλύτερης διατροφής. Για το οξύ πρόβλημα της περιθάλψης των προσφύγων η ΕΑΠ αποφάσισε τη λειτουργία ειδικής υγειονομικής υπηρεσίας το καλοκαίρι του 1925. Η ασθένεια που αντιμετωπίστηκε κυρίως από τα αστυίατρεία, τα οποία βρίσκονταν συνήθως σε αγροτικές περιοχές, ήταν η ελονοσία με την παροχή κινίνου.

Η στέγαση

Το πιο επείγον πρόβλημα ήταν το ζήτημα της στέγασης. Στην αρχή οι πρόσφυγες εγκαθίσταντο όπου μπορούσαν: σε εγκαταλειμμένες αποθήκες, σε άδεια σπίτια, σε σχολεία, εκκλησίες, δημόσια κτίρια που εκκενώθηκαν γι' αυτό το σκοπό, σε σκηνές και σε αυτοσχέδιες κατασκευές από ξύλο ή άλλα υλικά σε κενά οικόπεδα, πλατείες και στις παρυφές των οικισμών. Έγινε προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η στέγαση των προσφύγων με την επίταξη των κενών ακινήτων, μέτρο το οποίο αποδείχθηκε ανεπαρκές, παρά τα 8.000 ακίνητα που επιτάχθηκαν. Καταλήφθηκαν ακόμη και κατοικημένοι χώροι, μουσουλμανικές κυρίως ιδιοκτησίες, οι ένοικοι των οποίων αναγκάστηκαν να μοιραστούν την κατοικία τους με τους πρόσφυγες. Συγχρόνως, το Νοέμβριο του 1922, ιδρύθηκε το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, το

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΕΙΟ ΣΤΗ ΣΥΡΟ.

Μεταπολεμικά το κτίριο χρησιμοποιήθηκε για να στεγάσει τη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών.

Η φωτογραφία δημοσιεύεται στο λεύκωμα του Μάνου Ελευθερίου, *Ενθύμιον Σύρου*, Αθήνα, Γνώση, 1993, σ. 273.

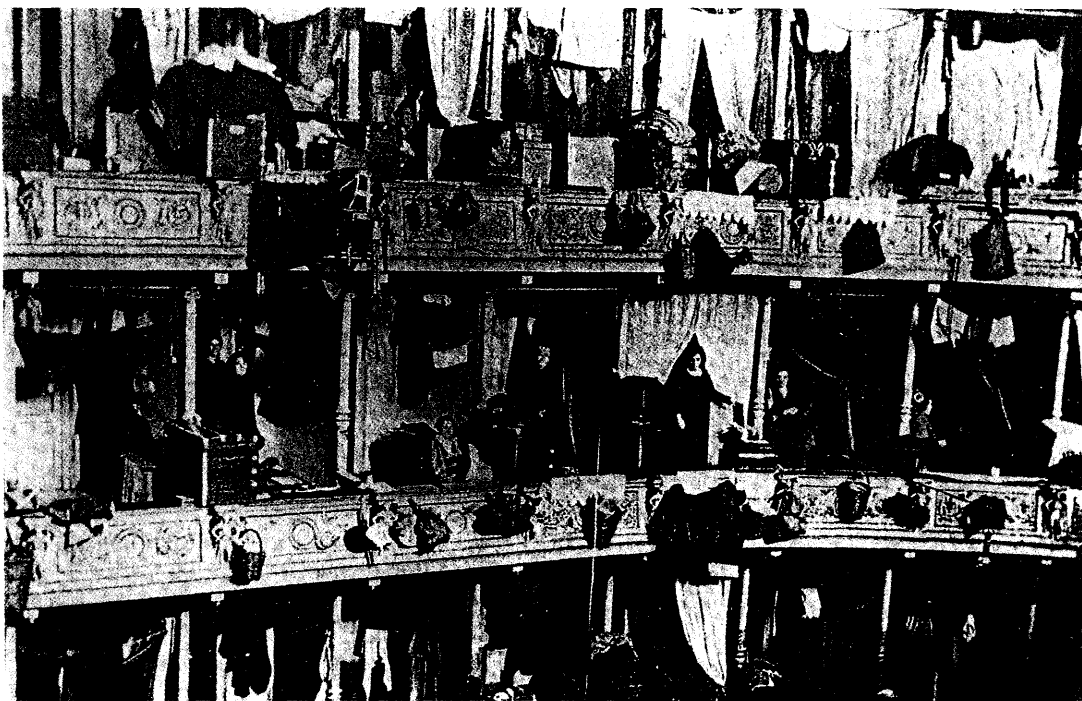

ΙΑΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ.

Το προσωπικό του προσφυγικού νοσοκομείου στην περιοχή του Ιμαρέτ των Σερρών. Φωτογραφία από το λεύκωμα του Βασ. Ι. Τζανακάρη, *Σέρρες, Πορεία μέσα στο Χρόνο*, Σέρρες, έκδοση περιοδικού «Γιατί», 1984, σ. 165.

**ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ
ΑΘΗΝΑΣ**

επιστρατεύθηκε για τη στέγαση προσφύγων. Σε κάθε θεωρείο εγκαταστάθηκε μια οικογένεια. Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Δημοσιεύεται στο λεύκωμα *Προσφυγική Ελλάδα*, Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, 1992, σ. 19.

οποίο επιχορηγείτο από το κράτος και επιπρόσθετα ανέλαβε τη διαχείριση ποσών που προέρχονταν από εράνους, δωρεές και κληροδοτήματα. Σε αυτό αρχικά ανατέθηκε το έργο της προσωρινής στέγασης των προσφύγων στις πόλεις και μέχρι το τέλος της δραστηριοποίησής του, το 1925, θα παραδώσει 4.000 ολοκληρωμένα κτίρια και άλλα 2.500 ημιτελή. Την ίδια περίπου περίοδο, τα έτη 1922-1924, το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Προνοίας κατασκεύασε 18.337 οικήματα. Στη συνέχεια το έργο της στέγασης θα περιέλθει κατά κύριο λόγο στην ΕΑΠ. Ο αριθμός των προσφύγων που στεγάσθηκαν από τους παραπάνω φορείς ήταν μικρός, γι' αυτό εξακολούθησαν να χρησιμοποιούνται κάθε είδους πρόχειρες κατασκευές και διαθέσιμοι στεγασμένοι χώροι, όπως δημόσια κτίρια, στρατώνες, θέατρα, αποθήκες, εγκαταλειμμένα κτίσματα και υπόγεια.

Στην αρχή οι πρόσφυγες ανέχονταν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, ελπίζοντας ότι η παραμονή τους στην Ελλάδα ήταν προσωρινή, όπως και στον πρώτο διωγμό. Στην ενίσχυση αυτής της προσδοκίας συνέτεινε και η έλλειψη σταθερού προγράμματος για την εγκατάσταση των προσφύγων από την πλευρά του ελληνικού κράτους, οι υπηρεσίες του οποίου έλαβαν πρόχειρα και αποσπασματικά μέτρα, αποσκοπώντας στην πρόσκαιρη ανακούφισή τους. Όταν λίγους μήνες μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, πληροφορήθηκαν την υπογραφή της Σύμβασης της Λωζάνης, που ρύθμιζε την υποχρεωτική και οριστική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αντέδρα-

σαν έντονα. Αρχισαν όμως ταυτόχρονα να συνειδητοποιούν ότι αυτή τη φορά ίσως δεν θα επέστρεφαν ποτέ στην πατρίδα τους και ότι θα έπρεπε να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους στη μέχρι τότε «μακρινή» πατρίδα.

**Η Σύμβαση Ανταλλαγής
Πληθυσμών της Λωζάνης**

Στις 24 Ιουλίου 1923 υπογράφηκε η Συνθήκη Ειρήνης στη Λωζάνη. Έξι μήνες νωρίτερα, στις 20 Ιανουαρίου 1923, είχε υπογραφεί η ελληνοτουρκική σύμβαση η οποία ρύθμιζε την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Σύμφωνα με αυτή προβλεπόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ των Ελλήνων ορθόδοξων κατοίκων της Τουρκίας και των μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας. Αυτή κάλυπτε τόσο αυτούς που παρέμεναν στις εστίες τους όσο και εκείνους που είχαν ήδη καταφύγει στην ομόθρησκη χώρα και ίσχυε αναδρομικά για όλες τις μετακινήσεις που είχαν γίνει από την ημέρα που κηρύχθηκε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος (18 Οκτωβρίου 1912). Από την ανταλλαγή αυτή εξαιρέθηκαν οι Έλληνες ορθόδοξοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι μουσουλμάνοι της δυτικής Θράκης. Οι ανταλλάξιμοι, σύμφωνα με τη Σύμβαση Ανταλλαγής, θα απέβαλλαν την παλιά ιθαγένεια και θα αποκτούσαν την ιθαγένεια της χώρας στην οποία θα εγκαθίσταντο, είχαν δικαίωμα να μεταφέρουν την κινητή περιουσία τους και να πάρουν ως αποζημίωση από το κράτος στο οποίο μετανάστευαν περιουσία ίσης αξίας με την ακίνητη περιου-

σία που εγκατέλειπαν. Οι ανταλλάξιμοι δεν είχαν το δικαίωμα στο μέλλον να επανέλθουν στις εστίες τους χωρίς την άδεια αντίστοιχα των κυβερνήσεων της Τουρκίας και της Ελλάδας. Τέλος η μετακίνηση των χριστιανών που παρέμεναν στην Τουρκία και των μουσουλμάνων που παρέμεναν στην Ελλάδα θα διευκολυνόταν από τη Μεικτή Επιτροπή Ανταλλαγής.

Η συμφωνία αυτή για ανταλλαγή πληθυσμών διέφερε σημαντικά από τις προηγούμενες, καθώς καθιέρωνε για πρώτη φορά τη μαζική μετακίνηση πληθυσμών και είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα. Μέχρι τότε ανάλογες συμ-

Οι πρόσφυγες αντέδρασαν με συλλαλητήρια σε πολλές πόλεις, στη Σύμβαση της Λωζάνης

φωνίες προέβλεπαν εθελούσια μετανάστευση κατοίκων ορισμένων μόνο επίμαχων περιοχών. Όταν έγινε γνωστή η υπογραφή της Σύμβασης της Λωζάνης και οι όροι της, οι πρόσφυγες που βρίσκονταν στην Ελλάδα αντέδρασαν με συγκρότηση συλλαλητηρίων σε όλες τις πόλεις της Ελλάδας, με σημαντικότερο εκείνο της Αθήνας στην πλατεία Ομονοίας. Η πραγματικότητα όμως, όπως είχε διαμορφωθεί μετά την έξοδο χιλιάδων Ελλήνων από τις πατρογονικές εστίες τους και την άρνηση της Τουρκίας να δεχθεί την επιστροφή τους, δεν είχε αφήσει πολλά περιθώρια στην ελληνική αντιπροσωπεία προκειμένου να διαπραγματευθεί περισσότερο το ζήτημα αυτό. Η υπογραφή της σύμβασης ε-

ξάλλου διευκόλυne τα σχέδια των ηγετών των δύο χωρών, Ελευθέριου Βενιζέλου και Μουσταφά Κεμάλ, για τη διασφάλιση και αναγνώριση των συνόρων τους, την επίτευξη εθνικής ομοιογένειας και την απρόσκοπτη ενασχόληση με την εσωτερική ανάπτυξη της καθεμιάς από τις δύο χώρες ενώ συγχρόνως έβρισκε σύμφωνη και την Κοινωνία των Εθνών. Οι πρόσφυγες έμειναν με την πικρία ότι το δίκαιο και τα συμφέροντά τους θυσιάστηκαν στο βωμό των επιδιώξεων του ελληνικού κράτους.

Κατά την εφαρμογή της Σύμβασης της Λωζάνης δημιουργήθηκε πρόβλημα με ένα τμήμα των Ελλήνων της νομαρχίας της Κωνσταντινούπολης, καθώς η Τουρκία θεώρησε ως ανταλλάξιμους όσους δεν ήταν εγγεγραμμένοι στα ληξιαρχικά βιβλία της Νομαρχίας, όπως όριζε νόμος του 1914, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 2 της Σύμβασης εξαιρούντο από την ανταλλαγή οι Έλληνες κάτοικοι οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στην περιφέρεια της νομαρχίας της Κωνσταντινούπολης πριν τις 30 Οκτωβρίου 1918. Τελικά, ύστερα από έντονες διπλωματικές ενέργειες, το θέμα διευθετήθηκε με την επικύρωση από την Τουρκία του επίμαχου άρθρου με τη Σύμβασή της Άγκυρας, τον Ιούνιο του 1925.

Η Μεικτή Επιτροπή Ανταλλαγής

Ιδρύθηκε με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης περί Ανταλλαγής των Πληθυσμών, είχε έδρα την Κωνσταντινούπολη και άρχισε τη λειτουργία της τον Οκτώβριο του 1923 έχοντας ως αρμοδιότητες τον καθορισμό του τρόπου μετα-

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΗΣ.

Η ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Δημοσιεύεται στο *Ελευθέριος Βενιζέλος, Ιστορικό Λεύκωμα*, Χανιά, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», 2003, σ. 138.

νάστευσης των πληθυσμών και την εκκαθάριση και εκτίμηση της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξίμων. Αποτελείτο από έντεκα μέλη: τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκους και τρία μέλη που ορίστηκαν από το Συμβούλιο της ΚΤΕ και ήταν πολίτες ουδέτερων κρατών κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Την προεδρία της επιτροπής θα κατείχαν διαδοχικά τα τρία αυτά μέλη. Η Μεικτή Επιτροπή μπορούσε να ορίσει υποεπιτροπές στους τόπους που θα έκρινε κατάλληλους για την ευδόωση των σκοπών της, αποτελούμενες από έναν Έλληνα, έναν Τούρκο και έναν υπήκοο ουδέτερου κράτους, ο οποίος και θα προήδρευε της υποεπιτροπής. Συνστάθηκαν συνεργεία εκτιμήσεως, τα οποία αργότερα θα μετονομαστούν σε Επιτροπές Εκτιμήσεως: επτά στην Τουρκία για την εκτίμηση των χριστιανικών περιουσιών και πέντε στην Ελλάδα για την εκτίμηση των μουσουλμανικών περιουσιών. Σύμφωνα με το άρθρο 17 της Σύμβασης ανταλλαγής της Λωζάνης οι δαπάνες συντήρησης και λειτουργίας της Μεικτής Επιτροπής θα επιβάρυναν τις δύο ενδιαφερόμενες κυβερνήσεις.

Το Μάιο του 1924 συστάθηκε η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών, η οποία υπαγόταν στο Υπουργείο Γεωργίας, προκειμένου να βοηθήσει το έργο της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Μεικτή Επιτροπή. Σε κάθε Οικονομική Εφορία των Νέων Χωρών, εκτός από τη δυτική Θράκη και την πόλη της Θεσσαλονίκης, ιδρύθηκαν Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών υπαγόμενα απευθείας στη Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής και διευθυνόμενα από τους κατά τόπους οικονομικούς εφόρους ή άλλους δημοσίους υπαλλήλους. Επίσης στο πλαίσιο της Γενικής Διεύθυνσης Ανταλλαγής συστάθηκε Γνωμοδοτικό Συμβούλιο, το οποίο γνωμοδοτούσε για κάθε ζήτημα σχετικό με την ε-

φαρμογή της Σύμβασης της Λωζάνης. Αργότερα, το 1926, αυτό θα αντικατασταθεί από τη Γνωμοδοτική Επιτροπή Ανταλλαγής με πρόεδρο το διευθυντή Ανταλλαγής και έξι μέλη πρόσφυγες. Το ίδιο έτος καταρτίστηκε το Γενικό Μητρώο Ανταλλαξίμων, το οποίο συντασσόταν σύμφωνα με το σύστημα της διαίρεσης κατά εκκλησιαστικές επαρχίες και κατά κοινότητες της Μικράς Ασίας και της ανατολικής Θράκης.

Η αποζημίωση των ανταλλαξίμων

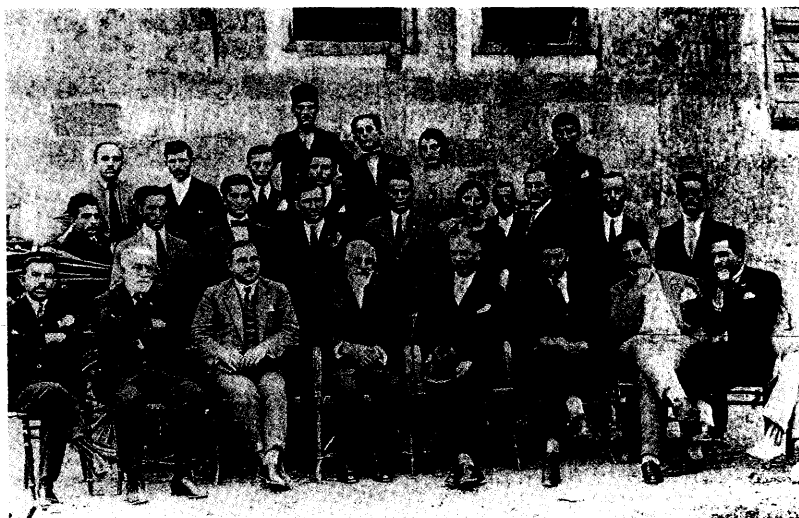
Το έργο της εκτίμησης της αξίας των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών είχε αναλάβει η Μεικτή Επιτροπή. Αν μετά την ολοκλήρωση του έργου της Επιτροπής προέκυπτε χρεωστικό υπόλοιπο εις βάρος της μίας από τις δύο χώρες, αυτή αναλάμβανε την υποχρέωση καταβολής του.

Το έργο της εκκαθάρισης των περιουσιών προχωρούσε πολύ αργά και η δυσφορία του προσφυγικού κόσμου που βρισκόταν σε απόγνωση ήταν μεγάλη. Έτσι υιοθετήθηκε η λύση να δοθεί, ύστερα από προσωρινή εκτίμηση, μία προκαταβολή, μέχρι την τελική αποπληρωμή της αξίας της περιουσίας που εγκαταλείφθηκε στην Τουρκία. Η προσωρινή εξακρίβωση και εκτίμηση των περιουσιών έγινε με βάση τις υποβληθείσες δηλώσεις στα κατά τόπους Γραφεία Ανταλλαγής μέχρι το τέλος του 1925. Τα περιουσιακά στοιχεία που εθεωρείτο ότι επιδέχονταν αποζημίωση ήταν: α) τα ακίνητα κάθε είδους, αστικά και αγροτικά, β) τα κινητά αγαθά που δεν πουλήθηκαν επί τόπου ούτε μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και γ) οι καλλιεργημένοι αγροί μαζί με τα προϊόντα τους, συμπεριλαμβανομένων και των εσόδων τα οποία έχασε ο ανταλλάξιμος. Ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων βρέθηκαν εκπρόθεσμοι, είτε γιατί ήλθαν στην Ελλάδα μετά τη λήξη της προθεσμίας υποβολής (αιχμάλωτοι, πρόσφυγες από τη Ρωσία, Κωνσταντινουπολίτες) είτε γιατί δεν μπορούσαν να υποβάλουν δήλωση λόγω ασθένειας, φυλάκισης ή ανηλικιότητας (περίπτωση ορφανών). Η προκαταβολή θα δινόταν σε εκείνους που δεν είχαν μέχρι τότε αποκατασταθεί, με τη διευκρίνιση ότι η απλή υποτυπώδης στέγαση στους οικισμούς της ΕΑΠ ή του ελληνικού κράτους δεν θα εθεωρείτο ως αποκατάσταση.

Προκειμένου να επιταχυνθεί η διαδικασία της αποζημίωσης, χωρίς να επιβαρυνθεί πολύ ο κρατικός προϋπολογισμός, αποφασίστηκε η έκδοση ομολογιών με την εγγύηση του ελληνικού δημοσίου. Το ποσοστό της προκαταβολής κυμάνθηκε από το 5% έως το 25% της εκτιμηθείσας περιουσίας και καλύφθηκε από τα ομολογιακά δάνεια που εξέδωσε η Εθνική Τρά-

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΗ ΜΕΡΣΙΝΑ.

Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Δημοσιεύεται στο *Λεύκωμα Προσφυγική Ελλάδα*, Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, 1992, σ. 41.

πεζα από το 1926 έως το 1928, τα οποία έμειναν γνωστά ως «δάνεια ανταλλαξίμων». Το 20% της προσωρινής αποζημίωσης δόθηκε σε μετρητά και το υπόλοιπο σε ομολογίες. Παρά την πρόσκαιρη ανακούφιση, η προσωρινή αυτή λύση δεν έκλεισε το ζήτημα. Οι προσφυγικές οργανώσεις αξίωναν την πλήρη αποζημίωση, όπως εξάλλου προέβλεπε η Σύμβαση της Λωζάνης, με αποτέλεσμα το θέμα να λάβει διαστάσεις και να γίνει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης.

Για την οριστική εκτίμηση των εγκαταλειφθεισών περιουσιών συστάθηκαν 1.114 Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης, μία ή περισσότερες για καθμία από τις 934 χριστιανικές κοινότητες της Τουρκίας. Τα ποικίλα προβλήματα που ανέκυψαν επέβαλαν αρχικά τη δημιουργία 52 Δευτεροβάθμιων Επιτροπών, 31 στην Αθήνα και 21 στην επαρχία, και στη συνέχεια, το Μάιο του 1927, 20 Δευτεροβάθμιων Επιτροπών (Εφετεία της Ανταλλαγής), 8 στην Αθήνα και 12 στην επαρχία. Με την πάροδο του χρόνου η ολοκλήρωση του έργου της εκτίμησης των περιουσιών φαινόταν ολοένα και πιο δύσκολη: το έργο ήταν τεράστιο και η τουρκική πλευρά υπονόμει συχνά την όλη προσπάθεια.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αντιλαμβανόμενος το αδιέξοδο και έχοντας προκρίνει ως στόχο της εξωτερικής πολιτικής του την ελληνο-τουρκική προσέγγιση, υπέγραψε τον Ιούνιο του 1930 στην Άγκυρα Σύμφωνο Φιλίας και συμψηφισμό των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών. Με τη συμφωνία αυτή ολοκληρώθηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών και οι εγκαταλειμμένες περιουσίες περιέρχονταν νόμιμα στην απόλυτη κυριότητα των δύο κυβερνήσεων. Με αυτό τον τρόπο, η κατά πολύ μεγαλύτερη χριστιανική περιουσία στην Τουρκία εξισώθηκε με την αντίστοιχη μουσουλμανική στην Ελλάδα και η Τουρκία απαλλάχθηκε από την υποχρέωση να καταβάλει αποζημίωση. Το γεγονός αυτό προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων και είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση προσφυγικών ψήφων από το κόμμα των Φιλελευθέρων.

Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων

Ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1923 με πρωτόκολλο που υπογράφηκε στη Γενεύη, ύστερα από προτροπή της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ) στην οποία η Ελλάδα είχε αποταθεί για οικονομική αρωγή και συγκεκριμένα για τη σύναψη ενός διεθνούς δανείου ύψους 10.000.000 λιρών Αγγλίας για την αποκατάσταση των προσφύγων. Αν και η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) άρχισε να λειτουργεί το Δεκέμβριο του 1923, το δάνειο εκδόθηκε μετά α-

πό ένα χρόνο, το Δεκέμβριο του 1924 στο Λονδίνο και την Αθήνα και τον Ιανουάριο του 1925 στη Νέα Υόρκη.

Η ΕΑΠ είχε έδρα την Αθήνα, ήταν αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση, ο οποίος όμως λειτουργούσε κάτω από την εποπτεία της ΚΤΕ, και διοικείτο από τετραμελές διοικητικό συμβούλιο: δύο μέλη τα οποία διορίζονταν από την ελληνική κυβέρνηση –με έγκριση του Συμβουλίου της ΚΤΕ, ένα μέλος διορισμένο από το Συμβούλιο της ΚΤΕ και τον

Η ΕΑΠ ήταν αυτόνομος οργανισμός υπό την εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών

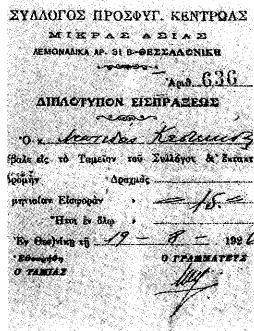
πρόεδρό της, ο οποίος έπρεπε να είναι υπήκοος των ΗΠΑ. Πρώτος πρόεδρος της ΕΑΠ ορίστηκε ο Henry Morgenthau (μέχρι το Δεκέμβριο του 1924) και μέλη ο John Campbell, ο Στέφανος Δραγούμης και ο Περικλής Αργυρόπουλος. Στη συνέχεια, το αξίωμα του προέδρου κατέλαβαν ο Charles

Howland, από το Φεβρουάριο του 1925 έως το Σεπτέμβριο του 1926, και ο Charles Eddy, από τον Οκτώβριο του 1926 έως τα τέλη του 1930. Τη διοίκηση και τη χάραξη της πολιτικής της ΕΑΠ είχαν αναλάβει ξένοι, το υπόλοιπο όμως στελεχικό δυναμικό της αποτελείτο από Έλληνες και η χρηματοδότηση των προγραμμάτων της προερχόταν από το ελληνικό κράτος. Κάθε τρεις μήνες το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΑΠ έπρεπε να υποβάλλει έκθεση πεπραγμένων στην ελληνική κυβέρνηση και το Συμβούλιο της ΚΤΕ. Ο διοικητικός μηχανισμός της ΕΑΠ αποτελείτο από πέντε διευθύνσεις: α) Εποικισμού Μακεδονίας, β) Εποικισμού Θράκης, γ) Εποικισμού Παλαιάς Ελλάδος, Ηπείρου και Νήσων, δ) Αστικής Αποκατάστασης και ε) Οικονομικού. Για την αποτελεσματικότερη ερ-

Ο CHARLES EDDY, πρόεδρος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων, με τον Ιωάννη Καραμάνο, πρύτανη του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αρχείο Ανδρέα Καραμάνου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΤΩΝ ΠΟΥ ΚΑΤΕΦΥΓΑΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ
συνδρομής σε
προσφυγικό σύλλογο της
Θεσσαλονίκης το 1926.
Αρχείο Κέντρου
Μικρασιατικών Σπουδών.

ΠΕΡΙΟΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Μικρά Ασία	626954	51,3%
Ανατ. Θράκη	256635	21,0%
Πόντος	182169	14,9%
Κων/πολη	38458	3,2%
Τουρκία (σύνολο)	1104216	90,4%
Καύκασος	47091	3,9%
Ρωσία	11435	0,9%
Ρωσία (σύνολο)	58526	4,8%
Βουλγαρία	49027	4,0%
Σερβία	6057	0,5%
Αλβανία	2498	0,2%
Άλλες περιοχές (Δωδεκάνησα, Ρουμανία, Κύπρος, Αίγυπτος)	1525	0,1%
Σύνολο	1221849	100%

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΤΩΝ ΚΑΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ (1928)

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Μακεδονία	638253	52,2%
Στερεά Ελλάδα	306193	25,1%
Δυτική Θράκη	107607	8,8%
Νησιά Αν. Αιγαίου	56613	4,6%
Θεσσαλία	34659	2,8%
Κρήτη	33900	2,8%
Πελοπόννησος	28362	2,3%
Ήπειρος	8179	0,7%
Κυκλάδες	4782	0,4%
Ιόνια Νησιά	3301	0,3%
Σύνολο	1221849	100%

γασία οι τρεις Γενικές Διευθύνσεις ίδρυσαν κα-
τά τόπους Γραφεία Εποικισμού με επικεφαλής
ένα γεωπόνο. Στη Γενική Διεύθυνση Εποικι-
σμού Μακεδογίας υπάγονταν 15 Γραφεία Ε-
ποικισμού, σε αυτή της Θράκης 7 και στη Γε-
νική Διεύθυνση Εποικισμού Παλαιάς Ελλάδος,

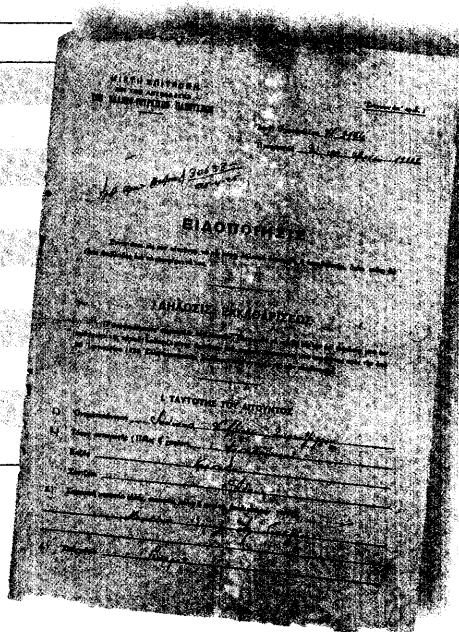
Ηπείρου και Νήσων 18, 4 στη Στερεά Ελλάδα,
2 στην Πελοπόννησο, 3 στη Θεσσαλία, 3 στην
Ήπειρο, 4 στην Κρήτη, 1 στη Λέσβο και 1 στη
Λήμνο. Ο αριθμός των υπαλλήλων της ΕΑΠ ή-
ταν 784 το 1924 ενώ ξεπερνούσαν τους 2.000
το 1928 και το 1929.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΟΙ ΔΕΚΑ ΔΗΜΟΙ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΕ ΤΗ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΑΝΑΛΟΓΙΑ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΟΥΣ

ΔΗΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Δράμα	70,2%
Καβάλα	56,9%
Σέρρες	50,4%
Θεσσαλονίκη	47,8%
Μυτιλήνη	46,8%
Ξάνθη	41,4%
Πειραιάς	40,0%
Ηράκλειο	35,9%
Χίος	35,7%
Κομοτηνή	34,1%

ΠΗΓΗ: Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδας της 15-16 Μαΐου 1928, τ. 1, Αθήνα 1933.

ΑΙΤΗΣΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ
ΖΟΡΝΑΖΟΓΛΟΥ

από την Καπαδοκία προς τη Μεικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών για την εκκαθάριση της περιουσίας του, με ημερομηνία 17 Ιουλίου 1924. Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

Αποστολή της ΕΑΠ ήταν να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση, με τον όρο οι πρόσφυγες να εξοφλήσουν τα χορηγούμενα δάνεια. Η ελληνική κυβέρνηση διέθεσε στην ΕΑΠ περίπου 8.400.000 στρέμματα, που αποτελούσαν τις ιδιοκτησίες των μουσουλμάνων ανταλλαξιμων και των Βουλγάρων που εγκατέλειψαν την Ελλάδα, ακίνητα που περιήλθαν στο δημόσιο, κτήματα που απαλλοτριώθηκαν με την αγροτική μεταρρύθμιση και μοναστηριακή γη, οικοπέδα μέσα ή γύρω από τις πόλεις για την ανέγερση αστικών συνοικισμών, το ποσό από τα δύο δάνεια που είχε συνάψει η ελληνική κυβέρνηση στο εξωτερικό καθώς και τεχνικό και διοικητικό προσωπικό του Υπουργείου Γεωργίας και του Υπουργείου Προνοίας και Αντιλήψεως.

Για την αποκατάσταση των προσφύγων η ΕΑΠ έλαβε υπόψη τις αντικειμενικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα, επιδίωξε ώστε οι πρόσφυγες που προέρχονταν από τον ίδιο οικισμό, ή έστω την ευρύτερη περιοχή, να εγκατασταθούν μαζί στο ελληνικό έδαφος αλλά και οι φυσικές συνθήκες (ανάγλυφο εδάφους, απόσταση από τη θάλασσα κ.ά.) ενός προσφυγικού συνοικισμού να μη διαφέρουν πολύ από τις αντίστοιχες που επικρατούσαν στον οικισμό που εγκαταλείφθηκε στην Τουρ-

κία. Μερίμνησε επίσης, στο μέτρο του δυνατού, να αποκτήσουν οι πρόσφυγες απασχόληση ίδια ή συναφή με αυτήν που είχαν στην πατρίδα τους. Σε γενικές γραμμές οι στόχοι της ΕΑΠ υλοποιήθηκαν. Η κινητικότητα των προσφύγων, ιδιαίτερα έντονη κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα και η ταλάντευσή τους ανάμεσα στην επιδίωξη άλλοτε για αγροτική αποκατάσταση, η οποία προχωρούσε με πιο γοργούς ρυθμούς και υποστηριζόταν περισσότερο από την ΕΑΠ, και άλλοτε για αστική αποκατάσταση προκειμένου να λάβουν την αποζημίωση η οποία δινόταν στους «αστούς» ανταλλάξιμους, συχνά ανέτρεπαν τη λογική και τις επιταγές της ΕΑΠ.

Στα επτά χρόνια λειτουργίας της η ΕΑΠ επιτέλεσε ένα τεράστιο έργο, αν λάβει κανείς υπόψη τις αντικειμενικές δυσχέρειες, όπως ήταν η δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, η όξυνση των πολιτικών παθών, η ελλιπής κρατική οργάνωση και, κυρίως, ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα. Σε σημαντικό βαθμό η αποτελεσματικότητά της οφείλεται στο γεγονός ότι υπήρξε ένας αυτόνομος οργανισμός υπό διεθνή έλεγχο, αποστασιοποιημένος από την ταραγμένη πολιτική ζωή της χώρας, η οποία κυριαρχείτο από οξεία κομματική αντιπαράθεση και συχνές κυβερνητικές μεταβολές.

ΑΔΕΙΑ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣ

προσφυγικής κατοικίας
στο Νέο Φάληρο (1932).
Συλλογές Μορφωτικού-
Εκπολιτιστικού Συλλόγου
Νέου Φαλήρου.
Δημοσιεύεται στο βιβλίο
των Ν. Μέλιου,
Ευαγγελίας Μπαφούνη,
Νέο Φάληρο,
Φωτογραφικό
Οδοιπορικό, Αθήνα,
1998, σ. 75.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΝΟΙΑΣ & ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ

Αριθμ. Αριθμ. Αδείας: 182
Αριθμ. Πρωτ. Αίτησης: 888

Αδεια οικοδομής
προς *Υψηλούς Α. Μπαφούνη*
έναντι του οικοδομητή *Ελλάς Ν. Φαλήρου*

Έχοντες υπ' όψει:

- 1) Την από 15.3.72 αίτησιν υπ' αριθμ. 10-8-28
- 2) Το από 29 Ιουλίου 1927 διατάγμα περί οργανώσεως δήμοισιν του Υπουργείου Προνοίας και Αντιλήψεως και άρθρον 20 του Νόμου 3714 της 10-8-28
- 3) Το από 1927 προωρισθέν παράγραφοι του Υπουργείου, δυνάμει του άρθρου 20 του Νόμου 3714 της 10-8-28

Το υπ' αριθμ. 182 από 29 Οκτωβρίου 1927 διατάγμα περί επιπέδου του από 5 Ιουλίου 1927 Ν. Α. περί οικοδομικών συνταξιοδοτικών δαπάνων προσφύγων.

Το υπ' αριθμ. 182 από 1927 προωρισθέν παράγραφοι του Υπουργείου, δυνάμει του άρθρου 20 του Νόμου 3714 της 10-8-28

Το υπ' αριθμ. 182 από 1927 προωρισθέν παράγραφοι του Υπουργείου, δυνάμει του άρθρου 20 του Νόμου 3714 της 10-8-28

Το υπ' αριθμ. 182 από 1927 προωρισθέν παράγραφοι του Υπουργείου, δυνάμει του άρθρου 20 του Νόμου 3714 της 10-8-28

Το υπ' αριθμ. 182 από 1927 προωρισθέν παράγραφοι του Υπουργείου, δυνάμει του άρθρου 20 του Νόμου 3714 της 10-8-28

Χρησιμοποιούμενη

19 7 1932

Η ΕΑΠ λειτούργησε μέχρι το τέλος του 1930. Σύμφωνα με τη σύμβαση που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του 1930 μεταξύ της ΕΑΠ και της ελληνικής κυβέρνησης η ΕΑΠ θα μεταβίβαζε στο ελληνικό δημόσιο ολόκληρη την περιουσία της (κινητά, ακίνητα, χρεόγραφα, δικαιώματα και απαιτήσεις πάσης φύσεως) και το ελληνικό δημόσιο δεσμευόταν να εκπληρώσει κάθε είδους υποχρέωση την οποία είχε αναλάβει έναντι των προσφύγων η ΕΑΠ. Με ιδιαίτερες συμβάσεις ορίστηκε ο τρόπος εκτίμησης των χρεών των προσφύγων καθώς και η είσπραξη των χρεών των «αγροτών» προσφύγων από την Αγροτική Τράπεζα και των «αστών» προσφύγων από την Εθνική Τράπεζα.

Η εγκατάσταση των μουσουλμάνων της Ελλάδας στην Τουρκία

Από το 1912 μέχρι την υπογραφή της Σύμβασης Ανταλλαγής Πληθυσμών της Λωζάνης είχαν εγκαταλείψει την Ελλάδα περίπου 130.000 μουσουλμάνοι. Με βάση τη Σύμβαση της Λωζάνης αναχώρησαν από το 1923 έως το 1925 390.000 Μουσουλμάνοι, από τους οποίους οι 355.000 με τη φροντίδα της Μεικτής Επιτροπής Ανταλλαγής. Οι 323.000 έφυγαν από τη Μακεδονία, οι 23.000 από την Κρήτη, οι 7.500 από τη Λέσβο και οι 3.000 από την Ήπειρο.

Το Νοέμβριο του 1923 ιδρύθηκε στην Τουρ-

κία το Υπουργείο Ανοικοδομήσεως, Ανταλλαγής και Αποκαταστάσεως, το οποίο σε ένα χρόνο αντικαταστάθηκε από την Υπηρεσία Αποκαταστάσεως, που ανήκε στο Υπουργείο Εσωτερικών. Τη δεκαετία του 1920 αποκαταστάθηκαν περίπου 470.000 μουσουλμάνοι πρόσφυγες από την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Γιούγκοσλαβία, τη Ρουμανία, τη Ρωσία και άλλα μέρη. Το 80% των μουσουλμάνων της Ελλάδας εγκαταστάθηκε στην ανατολική Θράκη και στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας ενώ ένα μικρότερο τμήμα στα νότια παράλια και στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας.

ΝΙΚΟΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βίκα Γκιζελή, Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930), Αθήνα, 1984.

C. Eddy, Greece and the Greek refugees, Λονδίνο, 1931.

Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, **Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγοπόλεις στην Ελλάδα,** Αθήνα, 1999.

S. Ladas, The exchange of minorities. Bulgaria, Greece and Turkey, Νέα Υόρκη, 1952.

H. Morgenthau, Η αποστολή μου στην Αθήνα. Το έπος της εγκατάστασης, Αθήνα, 1994.

A. Μπακάμπασης, Το προσφυγικόν ζήτημα, Αθήνα, 1923.

A. Α. Πάλλης, Συλλογή των κυριωτέρων στατιστικών των αφορωσών την ανταλλαγίν των πληθυσμών και προσφυγικίν αποκατάστασιν μετά αναλύσεως και επεξηγήσεων, Αθήνα, 1929.

D. Pentzopoulos, The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece, Παρίσι, 1962.

Γ. Πετρόπουλος, «Η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών: ελληνoturκικές ειρηνευτικές διευθετήσεις (1922-1930)», στο Θ. Βερέμης - Γ. Γουλμής (επιμ.), **Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του,** Αθήνα, 1989, σσ. 439-473.

A. Πρωτονοτάριος, Το προσφυγικόν πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως, Αθήνα, 1929.

Κ. Σβολόπουλος, Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, Θεσσαλονίκη, 1981.

Ε. Τσουδερός, Η αποζημίωσις των ανταλλαξίμων, Αθήνα, 1927.

A. Τσουλούφης, Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και η εκτίμηση των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών, Αθήνα, 1989.

.II.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΣΤΙΣ ΝΕΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Η υποδοχή, περίθαλψη και αποκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων υπήρξε τεράστιο έργο, το οποίο επηρέασε άμεσα και ποικιλοτρόπως την Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Οι επιπτώσεις της προσφυγικής εγκατάστασης αποτυπώθηκαν έντονα σε όλους τους τομείς της εθνικής ζωής. Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες ήταν μια άλλη νέα - από κάθε άποψη - χώρα.

Η προσφυγική πλημμυρίδα που κατέκλυσε τη χώρα έθεσε το αποδυναμωμένο ελληνικό κράτος ενώπιον πρωτόγνωρων ευθυνών, καθώς έπρεπε να αντιμετωπίσει τις επείγουσες και πιεστικές ανάγκες ενός μεγάλου τμήματος του πληθυσμού του. Αμέσως μετά την αναστάτωση της πρώτης περιόδου έγινε φανερό ότι το κολοσσιαίο έργο της αποκατάστασης δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς εξωτερική βοήθεια.

Τα μέτρα για την αποκατάσταση

Η Κοινωνία των Εθνών, ανταποκρινόμενη σε ελληνικό αίτημα, ενέκρινε την δανειοδότηση της χώρας, θέτοντας ως όρο τη δημιουργία μιας αυτόνομης οργάνωσης, που θα διαχειριζόταν τους πόρους του δανείου και θα αναλάμβανε την κύρια ευθύνη της προσφυγικής εγκατάστασης. Στις 29-9-1923 υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Κοινωνίας των Εθνών το πρωτόκολλο ίδρυσης της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), τη διοίκηση της οποίας ανέλαβε τετραμελές συμβούλιο αποτελούμενο από δύο ξένους (πρόεδρο και αντιπρόεδρο) και δύο Έλληνες. Σύμφωνα με το πρωτόκολλο της Γενεύης, η ΕΑΠ δεν μπορούσε να διαθέσει τα κεφάλαιά της για την προσωρινή περίθαλψη των προσφύγων αλλά μόνο για την οριστική αποκατάστασή τους σε παραγωγική εργασία, με τον όρο μάλιστα να εξοφλήσουν τα χορηγούμενα δάνεια. Έτσι, η Επιτροπή βρέθηκε να έχει την ευθύνη αποκαταστάσεως ενός πληθυσμού άνω του ενός εκατομμυρίου προσφύγων και τη διαχείριση πέντε εκατομμυρίων στρεμμάτων γης στη Μακεδονία και τη Θράκη. Οι εκτάσεις αυτές χρησίμευσαν ως υποθήκη έναντι των χρηματικών προκαταβολών μέχρι την υπογραφή του δανείου, που θα παρείχε στην ΕΑΠ το ποσό των πενήντα εκατομμυρίων δολαρίων.

Η Επιτροπή έριξε το βάρος της στην αγροτική αποκατάσταση, που μπορούσε να επιτευχθεί γρηγορότερα και οικονομικότερα. Έως το τέλος του 1928 δημιουργήθηκαν από την ΕΑΠ δύο χιλιάδες περίπου αγροτικοί οικισμοί, τα 3/4 των οποίων προσαρτήθηκαν σε υφιστάμενα χωριά.

ΠΑΛΙΑ ΚΟΚΚΙΝΙΑ.

Φωτογραφία του 1929.
Αρχείο Κέντρου
Μικρασιατικών Σπουδών.

**ΤΟΥ ΠΙΩΡΓΟΥ
ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ**

ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΣΠΙΤΙ

για στέγαση δύο
προσφυγικών
οικογενειών, κατασκευή
της Επιτροπής
Αποκατάστασης
Προσφύγων.
Αρχείο Κέντρου
Μικρασιατικών Σπουδών.
Δημοσιεύεται στο
λεύκωμα *Προσφυγική
Ελλάδα*, Αθήνα, Κέντρο
Μικρασιατικών Σπουδών,
Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη,
1992, σ. 64.

Σε αυτούς εγκαταστάθηκαν περί τις εκατόν πενήντα χιλιάδες οικογένειες, οι περισσότερες από τις οποίες στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Παρά τις αρχικές επιφυλάξεις, η ΕΑΠ από τις αρχές ήδη του 1924 δραστηριοποιείται και στον τομέα της αστικής αποκατάστασης κατασκευάζοντας 27.610 κατοικίες σε 118 συνοικισμούς όλης της χώρας. Παρ'ότι η Επιτροπή επιδιώκει την πλήρη αποκατάσταση των αστών προσφύγων, οι προσπάθειές της περιορίζονται στον τομέα της στέγασης κυρίως λόγω έλλειψης πόρων. Η κατοικία μυθοποιείται και καθίσταται για τους πρόσφυγες το κύριο μέσο για την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Για δεκαετίες ολόκληρες πολλοί πρόσφυγες θα ζήσουν σε παράγκες και παραπήγματα ενώ αρκετοί θα φύγουν από τη ζωή με το ανεκπλήρωτο όνειρο ενός δικού τους σπιτιού. Ωστόσο, το έργο της στεγαστικής αποκατάστασης δεν πρέπει να υποτιμηθεί αλλά να εξεταστεί υπό το πρίσμα των εξαιρετικά δύσκολων περιστάσεων και των αντικειμενικών δυσχερειών κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε.

Η ΕΑΠ διαλύεται το 1930 και το κράτος χαλαρώνει τις προσπάθειές του παρά το γεγονός ότι ιδιαίτερα στις πόλεις τα προβλήματα – με πρώτο αυτό της στέγης – εξακολουθούν να είναι έντονα. Το κράτος χαλαρώνει τις προσπάθειές του, οι οποίες θα διακοπούν αναγκαστικά από το 1940, για να επαναληφθούν, με χαμηλότερους βέβαια ρυθμούς, στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας.

Στα έξι χρόνια της ζωής της η Επιτροπή ε-

πιτέλεσε τεράστιο έργο και ταύτισε το όνομά της με την προσφυγική αποκατάσταση. Παρ'ότι η διοίκηση και η χάραξη της πολιτικής της οφείλονται σε ξένους, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι αυτοί που στελέχωσαν το μηχανισμό της ήταν Έλληνες και ότι η χρηματοδότηση των προγραμμάτων της βάρυνη το ελληνικό κράτος. Πρόκειται ίσως για την μονοελληνική τρόπο γόνιμης συνεργασίας μεταξύ Ελλήνων και

**Η κατοικία
μυθοποιείται
και καθίστα-
ται για τους
πρόσφυγες
το κύριο μέσο
για την
ένταξή τους**

ξένων στη σύγχρονη περίοδο. Άλλωστε, η εγκατάσταση των προσφύγων εξακολουθεί να αποτελεί το σημαντικότερο ειρηνικό επίτευγμα του νεοελληνικού κράτους από της συστάσεώς του. Τα παραπάνω σε καμία περίπτωση δεν σημαίνουν ότι δεν υπήρξαν τριβές και προβλήματα, λάθη και

αδικίες. Κάποιοι έμειναν έξω από το πρόγραμμα αποκατάστασης αλλά ο σπουδαιότερος κοινωνικός στόχος επιτεύχθηκε για την κρίσιμη μάζα των προσφύγων. Στόχος που δεν ήταν άλλος από την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία, ώστε να εξαλειφθούν εστίες αναταραχής και αποσταθεροποίησης. Η περίθαλψη και η εγκατάσταση των προσφύγων δεν ήταν μόνο ζήτημα εθνικής φιλοτιμίας αλλά και πολιτικής πρόληψης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το 1926 ο πρόεδρος της ΕΑΠ Charles Howland, «η αρωγή σε τέτοιες ατυχείς στιγμές αποτελεί

όχι μόνο ζήτημα ανθρωπισμού αλλά και πολιτική αναγκαιότητα».

Η δύσκολη κοινωνική αφομοίωση

Η κοινωνική αφομοίωση όμως δεν μοιάζει καθόλου εύκολη, καθώς βαθιά αντίθεση μεταξύ γηγενών και προσφύγων εντοπίζεται σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Η παρουσία των προσφύγων οδηγεί σε σκληρό ανταγωνισμό με τους αυτόχθονες στην αγορά εργασίας, στην προσπάθεια για την απόκτηση γης αλλά και σε όλη την κλίμακα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Οι αντιθέσεις σε κάποιες περιπτώσεις φθάνουν στη σύγκρουση. Έτσι, κατά τις στρατιωτικές αντιπαραθέσεις του 1923 και του 1935, πρόσφυγες και αυτόχθονες πρόθυμα άδραξαν την ευκαιρία για να πολεμήσουν μεταξύ τους.

Η ένταξη των προσφύγων στο βενιζελικό στρατόπεδο τούς τοποθετεί στη δίνη της αντίθεσης των δύο παρατάξεων του Εθνικού Διχασμού. Ο αντιβενιζελικός πολιτικός κόσμος και ο φιλικός του Τύπος δεν προσπαθούν απλώς να εκμεταλλευθούν τις φοβίες των Παλαιοελλαδιτών απέναντι στους πρόσφυγες αλλά καλλιεργούν και μίσος εναντίον τους. Το μίσος αυτό προσλαμβάνει μορφή κοινωνικού ρατσισμού, που πολλές φορές εκδηλώνεται με ωμή βία. Από το 1933, όταν οι Αντιβενιζελικοί αναλαμβάνουν την εξουσία, το ίδιο το επίσημο κράτος αντιμετωπίζει τους πρόσφυγες με εχθρότητα, η οποία εξελίσσεται σε βίαιες επιθέσεις. Αλλά και στο προσφυγικό στρατόπεδο θα εκδηλωθούν ρατσιστικά φαινόμενα, όπως ένα αντισημιτικό ρεύμα που αναπτύχθηκε στη βόρειο Ελλάδα, ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη. Εξάλλου, στο πεδίο της απασχόλησης η υπερπροσφορά, που επέφερε η εισροή τόνων εξαθλιωμένων ανθρώπων, θα αναστατώσει την αγορά εργασίας και θα διευκολύνει την αρνητική τοποθέτηση του κεφαλαίου έναντι των εργατικών δικαιωμάτων.

Οι κοινωνικές διακρίσεις είναι εμφανείς στις εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Το επίθετο «πρόσφυγας» θα λάβει την πιο υποτιμητική και περιφρονητική σημασία ενώ πλήθος άλλων κλευσαστικών προσωνυμιών χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν τους Έλληνες της Μικράς Ασίας. Ακόμη και αυτή η «ελληνικότητα» των προσφύγων αμφισβητείται από τους γηγενείς. Αρκετοί Μικρασιάτες θα αναγκασθούν να απαλείψουν από τα επώνυμά τους τα τουρκογενή προθέματα και καταλήξουν ενώ κάποιοι θα τα αλλάξουν τελείως. Την αντίθεση επιτείνει η κοινωνική απομόνωση που δημιουργεί η εγκατάσταση σε ιδιαίτερους χώρους, χωριά ή συνοικισμούς. Κάτω από τις συνθήκες

αυτές διατηρούνται τα ιδιαίτερα πολιτιστικά και κοινωνικά στοιχεία που συνθέτουν την προσφυγική ιδιαιτερότητα. Η τραυματική εμπειρία του ξεριζωμού, η αβεβαιότητα της επιβίωσης, το όνειρο της επιστροφής στο χαμένο παράδεισο δρουν ως τροχοπέδη στην ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Θα χρειαστούν χρόνια πολλά και η καταλυτική επίδραση των γεγονότων της δεκαετίας του 1940, για να σβήσει η διαχωριστική γραμμή μεταξύ γηγενών και προσφύγων.

Εθνολογική αναμόρφωση

Η σημαντικότερη συνέπεια της εισροής των Μικρασιατών προσφύγων – σε συνδυασμό με την αναχώρηση των ανταλλαγέντων Τούρκων – ήταν η συγκρότηση εθνικά ομοιογενούς κράτους. Εξετάζοντας τα στατιστικά στοιχεία του πληθυσμού της χώρας μετά τη Συνθήκη των Σεβρών, θα διαπιστώσουμε ότι περίπου ο ένας στους τέσσερις κατοίκους της δεν ήταν Έλληνας. Αντίθετα, μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης οι Έλληνες κάτοικοι της χώρας έφθασαν το εντυπωσιακό ποσοστό του 93,83%. Στο ίδιο περίπου ποσοστό ανερχόταν και η γλωσσική ομοιογένεια της χώρας, όπως παρουσιάζεται στο σχετικό πίνακα της απογραφής του 1928. Μόνη διαφορά ο αυξημένος αριθμός των τουρκόφωνων κατοίκων, ο οποίος οφειλόταν στην παρουσία των προσφύγων από το εσωτερικό της Μικρασίας, που δεν γνώριζαν ελληνικά.

Η εγκατάσταση στη Μακεδονία και τη Θράκη του 1/3 του αστικού και των 3/4 του αγροτικού προσφυγικού πληθυσμού άλλαξε την ε-

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

συγκεντρωμένοι μπροστά στη Βουλή. Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

ΚΑΤΑΛΙΣΜΟΣ

στην Λεύκη Καβάλας.
Αρχείο Κέντρου
Μικρασιατικών Σπουδών.

θνολογική σύνθεση και κατοχύρωσε την ελληνικότητα των δύο ευαίσθητων αυτών περιοχών. Στη Μακεδονία, που για δεκαετίες αποτέλεσε το μήλον της έριδος μεταξύ των σύνοικων βαλκανικών λαών, ο ελληνικός πληθυσμός υπερδιπλασιάστηκε με την άφιξη των προσφύγων φθάνοντας το 88% του συνόλου. Στη Θράκη, όπου ο ελληνικός πληθυσμός είχε υποστεί δραστική μείωση μετά τη βουλγαρική κατοχή το 1913, η εγκατάσταση των προσφύγων ήταν άμεση προτεραιότητα για το ελληνικό κράτος. Το 1924, το ελληνικό στοιχείο έφθασε το 62,1% του πληθυσμού ενώ τέσσερα χρόνια αργότερα ένας στους τρεις κατοίκους της Θράκης ήταν πρόσφυγας.

Η εθνολογική αυτή αναμόρφωση παγίωσε, πέρα από κάθε αμφισβήτηση, την ελληνική κυριαρχία στα εδάφη που προσαρτήθηκαν με τους αγώνες του 1912-13 και συγκράτησε στον εθνικό κορμό τη δυτική Θράκη. Η εγκατάσταση των προσφύγων στα βόρεια σύνορα της χώρας αποτέλεσε ασπίδα προστασίας της εδαφικής ακεραιότητάς της και προσέδωσε ένα πρωτόγνωρο αίσθημα ασφαλείας. Όπως επισήμανε ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος σε λόγο του το 1929, «...δεν υπήρξε ποτέ εθνικόν ελληνικόν κράτος εξίσου μεγάλο, όπως αυτό το οποίον έχουμε σήμερα (...) και μάλιστα τόσο ομοιογενές».

Το θεμελιώδες επίτευγμα της ομογενοποίησης του ελληνικού κράτους υπήρξε ασφαλώς το πιο ουσιαστικό αντιστάθμισμα της

Καταστροφής και η καθοριστική σημασία του ήταν εμφανής και στην πρόσφατη περίοδο της έξαρσης των εθνικιστικών και μειονοτικών προβλημάτων στο βαλκανικό χώρο.

Αστικοποίηση

Η απότομη αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδος κατά 18% μετέβαλε ριζικά τις διαδικασίες αστικοποίησης. Το 1927, στις τρεις μεγάλες πόλεις, Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη, είχε εγκατασταθεί το 60% των αστών προσφύγων. Ο αριθμός των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας διπλασιάστηκε στα 1920-1928 ενώ, μαζί με το πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης, συγκέντρωναν το 17% του συνολικού και πάνω από το μισό του αστικού πληθυσμού της χώρας. Εντυπωσιακή πληθυσμιακή αύξηση παρουσίαζαν και άλλα μικρότερα αστικά κέντρα όπως η Καβάλα, η Ξάνθη, η Δράμα, η Αλεξανδρούπολη, στον πληθυσμό των οποίων κυριαρχούσαν οι πρόσφυγες.

Η χωροταξική πολιτική που η υιοθέτησε η ΕΑΠ στην Αθήνα άλλαξε ριζικά το μοντέλο οικιστικής ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας. Αμέσως μετά το 1922 η Αθήνα και ο Πειραιάς περιτριγυρίστηκαν από προσφυγικούς συνοικισμούς και σταδιακά συνενώθηκαν σε ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα. Ο θηλεημένος γεωγραφικός και κοινωνικός διαχωρισμός αποτυπώνεται στον πολεοδομικό χώρο, αφού οι 12 κύριοι και οι 34 μικρότεροι προσφυγικοί συνοικισμοί που

δημιουργήθηκαν στην περιοχή της πρωτεύουσας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, απείχαν από ένα έως τέσσερα χιλιόμετρα από τα όρια της ως το 1922 δομημένης περιοχής. Παρ' ότι το 1923 ψηφίστηκε νόμος περί σχεδίου πόλεων, το κράτος εξαίρεσε αμέσως την προσφυγική κατοικία από όλες τις υποχρεώσεις απέναντι στη στεγαστική νομοθεσία. Το Υπουργείο Προνοίας ανέλαβε πολεοδομικές αρμοδιότητες και η ΕΑΠ από το 1926 επεξεργαζόταν δικό της πολεοδομικό κανονισμό. Αν στα παραπάνω προσθέσουμε την ανοχή της πολιτείας στην αυθαίρετη δόμηση, μπορούμε εύκολα να συμπεράνουμε τις βαρύτατες συνέπειες που προέκυψαν για τη μελλοντική πολεοδομική ανάπτυξη της πρωτεύουσας.

Η πολιτική των φορέων που είχαν αναλάβει την αστική αποκατάσταση συνέτεινε στο διαχωρισμό των προσφύγων σε πλούσιους και φτωχούς, αφού ο τρόπος απόκτησης κατοικίας εξαρτήθηκε από την οικονομική τους δυνατότητα. Οι πρώτοι αποκτούσαν ακίνητα σε δημοπρασίες ή ενισχύονταν για να κτίσουν κατοικίες σε κεντρικές αστικές περιοχές ενώ οι δεύτεροι, στην καλύτερη περίπτωση, στεγάζονταν από τις κρατικές υπηρεσίες στους προσφυγικούς συνοικισμούς. Εκτός αυτών, υπήρχαν και εκείνοι που δεν είχαν ακόμη επωφεληθεί από το πρόγραμμα κοινωνικής στέγης και διέμεναν σε κάθε είδους πρόχειρα καταλύματα. Το 1927, το 71% των προσφύγων ήταν εγκατεστημένο σε συνοικισμούς. Στην Αθήνα οι

περισσότερες οικογένειες (σχεδόν το 37%) ζούσαν σε κατοικίες που αγοράστηκαν ή ενοικιάστηκαν με δικά τους έξοδα και ακολουθούσαν αυτές που ζούσαν σε αυτοσχέδιους συνοικισμούς από κατοικίες, χαμόσπιτα, έως και τρώγλες. Ένα σημαντικό μέρος των προσφυγικών οικογενειών στις πόλεις (περίπου το 29%) ζούσε σε ακατάλληλες κατοικίες, όπως «στρατώνες, στραπωτικά παραπήγματα, εργαστήρια, τζαμιά, σκηνές και τρώγλες κάθε είδους».

Το 29% των προσφυγικών οικογενειών στις πόλεις ζούσε σε ακατάλληλες κατοικίες

Η διόγκωση των αστικών κέντρων επέφερε σημαντικότερες αλλαγές στη γυναικεία εργασία. Ένα νέο προλεταριάτο δημιουργήθηκε, καθώς οι γυναίκες, που αποτελούσαν την πλειονότητα των προσφύγων, εντάχθηκαν στον ενεργό πληθυσμό, απασχολούμενες κυρίως στους τομείς της μεταποίησης και των υπηρεσιών. Το 1930 οι γυναίκες αποτελούσαν το 83% των εργατών στην κλωστοϋφαντουργία, το 72% των εργατών στην καπνοβιομηχανία και το 71% στη βιομηχανία ετοίμων ενδυμάτων της πρωτεύουσας.

Πολιτική

Η εγκατάσταση μεγάλου αριθμού προσφύγων σε συνοικισμούς γύρω από την πρωτεύουσα έγινε, κατά κύριο λόγο, με πολιτικά κριτήρια. Οι

Η διόγκωση των αστικών κέντρων επέφερε σημαντικότερες αλλαγές στη γυναικεία εργασία.

Ο ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ,

με τους Α. Δοξιάδη και Η. Morgenthau, φωτογραφίζεται με ορφανά προσφυγόπουλα από τη Μικρά Ασία στο Ζάππειο, στην Αθήνα το Φεβρουάριο του 1924. Δημοσιεύεται στο *Ελευθέριος Βενιζέλος, Ιστορικό Λεύκωμα, Χανιά, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», 2003, σσ. 157- 158.*

